

POTKOZARSKJE JEDINICE NA KOZARI POSLE OFANZIVE
1942. GODINE

O tome kako je izgledala Kozara posle prolaska streljačkih strojeva nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica, prvi je ostavio pismene podatke Branko Babić Slovenac, tadašnji sekretar Okružnog komiteta za operativno područje Kozare. U izvještaju koji je 18. jula 1942. godine poslao Obradu Stišoviću, komandantu 2. krajiškog odreda, a koji se tada nalazio u selu Radomirovcu, na levoj obali Sane, on između ostalog kaže:¹

»16. ovog mj. javio sam Vam o snagama kod nas kao i o rasporedu tih snaga. Juče su stigle još snage II bat. Ukupno ima sada oko 300 partizana (snage o kojima ovde govori drug Babić su u stvari 1. četa 2. bataljona komandira Srete Đenadije i 2. četa 3. bataljona komandira Rade Cekića i politkomesara Brane Kovačevića koje su za vreme drugog proboja na Patriji izašle iz neprijateljskog obruča — primedba M.P.).«

Opisujući dalje situaciju kakvu je zatekao po povratku na Vitlovsku, on u istom izvještaju dalje navodi:

»Situacija je prilično teška jer neprijatelj još uvijek krstari Kozarom. Danas se nalazio u Vitlovskoj i vozi ostale stvari iz našeg magazina. Pronašli su i apoteku i sve voze. Isto tako nastala je uopšte pljačka u selima oko Kozare i sve što god pronađu, odvoze. . . . Izgleda da imaju namjeru da unište svaku ekonomsku bazu partizanima Kozare.«

Govoreći o borbenoj sposobnosti prikupljenih partizana i o mogućnosti borbenih dejstava po neprijatelju koji bezobzirno pljačka sve do čega dođe, Babić dalje izveštava:

»Moral kod partizana je prilično opao za borbu, osim pojedinaca. Zato nemojte slati ovamo partizane koji su demoralisani, jer su samo na teretu. Mi za sada ne možemo primiti borbe sa neprijateljem zbog situacije i partizana koji su prilično demoralisani. Do sada smo prikupili oko 25 ranjenika, smjestili ih u dvije barake, dalje se vodi briga oko njih. Rade Kondić je isto na sigurnom mjestu. Ranjenici IV bataljona pronađeni su i svi poubijani. Za ranjenike iz III bataljona još ne znamo.«

Izveštavajući o sudbini članova Štaba Odreda i drugih rukovodećih kadrova posle odluke na Živoderu, u izvještaju se kaže:

»Drug šoša, čoč, Braco, drugovi iz POB-a (Nikica i ostali) još nisu pronađeni i njihova sudbina je nepoznata. Ima raznih priča, kao da su se prebacili preko Save, drugi kažu za Crni Vrh itd. ali sve to ostaje Samo priča. Jedino što znamo za Mirka Pekića da se je izvukao iz vatre i nalazi se negdje oko Vojskove.«

Za drugove koji su pošli za Slavoniju, nemamo nikakvih vijesti i nije nam poznato da li su uspjeli prebaciti se preko Save.« (ovde misli na Ivu Marinovića i Grgu Jankeza koji su se zatekli na Kozari i ofanzivu preživeli u obruču, prim. M.P.).

1) Dokumentat u arhivu V. I. I. k. 1703, reg. br. 26-2.

POTKOZARSKJE JEDINICE NA KOZARI POSLE OFANZIVE
1942. GODINE

O tome kako je izgledala Kozara posle prolaska streljačkih strojeva nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica, prvi je ostavio pismene podatke Branko Babić Slovenac, tadašnji sekretar Okružnog komiteta za operativno područje Kozare. U izvještaju koji je 18. jula 1942. godine poslao Obradu Stišoviću, komandantu 2. krajiškog odreda, a koji se tada nalazio u selu Radomirovcu, na levoj obali Sane, on između ostalog kaže:¹

»16. ovog mj. javio sam Vam o snagama kod nas kao i o rasporedu tih snaga. Juče su stigle još snage II bat. Ukupno ima sada oko 300 partizana (snage o kojima ovde govori drug Babić su u stvari 1. četa 2. bataljona komandira Srete Đenadije i 2. četa 3. bataljona komandira Rade Cekića i politkomesara Brane Kovačevića koje su za vreme drugog proboja na Patriji izašle iz neprijateljskog obruča — primedba M.P.).«

Opisujući dalje situaciju kakvu je zatekao po povratku na Vitlovsku, on u istom izveštaju dalje navodi:

»Situacija je prilično teška jer neprijatelj još uvijek krstari Kozarom. Danas se nalazio u Vitlovskoj i vozi ostale stvari iz našeg magazina. Pronašli su i apoteku i sve voze. Isto tako nastala je uopšte pljačka u selima oko Kozare i sve što god pronađu, odvoze. . . . Izgleda da imaju namjeru da unište svaku ekonomsku bazu partizanima Kozare.«

Govoreći o borbenoj sposobnosti prikupljenih partizana i o mogućnosti borbenih dejstava po neprijatelju koji bezobzirno pljačka sve do čega dođe, Babić dalje izveštava:

»Moral kod partizana je prilično opao za borbu, osim pojedinaca. Zato nemojte slati ovamo partizane koji su demoralisani, jer su samo na teretu. Mi za sada ne možemo primiti borbe sa neprijateljem zbog situacije i partizana koji su prilično demoralisani. Do sada smo prikupili oko 25 ranjenika, smjestili ih u dvije barake, dalje se vodi briga oko njih. Rade Kondić je isto na sigurnom mjestu. Ranjenici IV bataljona pronađeni su i svi poubijani. Za ranjenike iz III bataljona još ne znamo.«

Izveštavajući o sudbini članova Štaba Odreda i drugih rukovodećih kadrova posle odluke na Živoderu, u izveštaju se kaže:

»Drug šoša, čoč, Braco, drugovi iz POB-a (Nikica i ostali) još nisu pronađeni i njihova sudbina je nepoznata. Ima raznih priča, kao da su se prebacili preko Save, drugi kažu za Crni Vrh itd. ali sve to ostaje samo priča. Jedino što znamo za Mirka Pekića da se je izvukao iz vatre i nalazi se negdje oko Vojskove.

Za drugove koji su pošli za Slavoniju, nemamo nikakvih vijesti i nije nam poznato da li su uspjeli prebaciti se preko Save.« (ovde misli na Ivu Marinovića i Grgu Jankeza koji su se zatekli na Kozari i ofanzivu preživeli u obruču, prim. M.P.).

1) Dokumentat u arhivu V. I. I. k. 1703, reg. br. 26-2.

Na kraju ovog svog izvještaja o situaciji na Kozari posle prolaska neprijatelja, drug Babić kaže:

»Trudimo se da uspostavimo vezu sa Prijedorom, da bi mogli saznati namjere neprijatelja. Danas smo dobili izvještaj da su Nijemci dobili naređenje da krenu. Ali sve to je nepotvrđeno: rekla - kazala. Iz logora odveli su sve muškarce od 13 pa do 50-60 godina — sve što je sposobno za rad. Govore da će ostale (žene i djecu) pustiti njihovim kućama.

Ja mislim da bi trebalo I bataljon, čim se situacija malo popravi, prebaciti na svoj teren.«

Tih dana Prvi bataljon, izuzev jedne čete, nalazio se je na levoj obali Sane, kako ne bi bio doveden u situaciju da mora da prihvata borbu sa jedinicama generala Borovskog koje su vršile pretres terena zapadno od komunikacije Dubica — Prijedor. Prema tome, možemo prihvatiti kao tačan podatak koji bilo oko 300 prikupljenih boraca 2. krajiškog odreda u vreme kada je datiran navodi drug Babić da je u to vreme na čitavom operativnom području Kozare pomenuti izvještaj.

Mesec dana nakon izvještaja Branka Babića, tj. 19. avgusta održana je smotra na Paležu kojoj je prisustvovalo oko 900 preživelih boraca 2. krajiškog odreda. Smotra na Paležu spada bez svake sumnje među najvažnije događaje u razvitku 2. krajiškog odreda posle ofanzive na Kozaru. Držeći se direktiva Operativnog štaba za Bosansku krajinu, čete i bataljoni Odreda nisu izvodili vojnih akcija sve do smotre na Paležu. Za vreme smotre, održano je savjetovanje Štaba Odreda sa štabovima bataljona na kome su komandanti bataljona podneli izvještje o brojnom stanju i borbenoj gotovosti svojih jedinica. Ocenivši da je moralno-političko stanje u jedinicama povoljno, Štab odreda dao je direktivu da se otpočne sa vojnim akcijama po neprijateljskim jedinicama koje vrše pljačku po opustelim selima Kozare. U izvještaju Štaba Odreda od 25. septembra 1942. godine o tome se kaže:²⁾

»Naše akcije razvijace se planski na liniji sprečavanja pljačke sa našeg terena, kontrolisanja terena, te kroz koje će se akcije osposobiti naš odred za izvođenje starih svojih operacija.

Ovaj sektor je neobično važan, kako i vi sami naglašavate, i vojnički i politički, te stojimo na stanovištu da je potrebno da vojnički djelujemo na ovom terenu.

U slučaju zaokružavanja, mi imamo u vidu vaš prijedlog o probouju u pravcu naših većih snaga. Ta naša odluka bila bi rezultat najteže situacije.«

Sprovođeci datu direktivu Štaba Odreda, čete i bataljoni su u vremenu od smotre na Paležu, pa do sredine oktobra izveli ukupno 27 akcija na neprijatelja i izbacili iz stroja oko 200 neprijateljskih vojnika i oficira i zaplemle 128 pušaka, 6 puškomitraljeza i dva automata. Vest o ponovnom oživljavanju borbi na Kozari objavila je, kako »Slobodna Jugoslavija«, tako i radio-stanice savezničkih zemalja: Moskve, Londona i Vašingtona. Interesantno je da je ustaška propaganda i dalje uporno proturala vesti o uništenju Kozare. I dalje je rasturana brošura »Kozara grob partizana«, tako da je šoša uputio dopis ustaškoj komandi u kome je tražio 1500 primeraka za svojih 1500 partizana.

Iako su akcije koje su u ovo vreme izvodile čete i bataljoni nakon ofanzive, dosta malih dimenzija u odnosu na akcije koje je Odred izvodio ranije i koje će izvoditi kasnije pod imenom 5. kozarske brigade, neke od njih ćemo ipak pomenuti, obzirom na izvanredno veliki značaj momenta u kome su one izvođene.

Prvi sukob sa neprijateljem imale su čete 4. bataljona u rejonu Maslin baira dana 27. avgusta 1942. godine. Napad neprijatelja je odbijen uz gubitke od 10 mrtvih i 7 ranjenih vojnika.

2) Izvještaj Štaba 2. krajiškog odreda, Zbornik, tom 4, knj. 7, dokumenat 64.

Dana 3. septembra patrola 3. čete 3. bataljona dočekala je u zasedi kod Moštanica jednu neprijateljsku kolonu i tom prilikom zarobila 2 neprijateljska vojnika i 5 konja sa opremom.

Dana 6. septembra patrola 2. čete 3. bataljona zarobila je u selu Sreflijanu 3. domobrana sa njihovom opremom. Zarobljeni vojnici su pripadali 6. satniji 5. domobranskog puka.

Dana 9. septembra zaseda 3. bataljona napala je začelje neprijateljske kolone jačine 250 Nemaca koji su kretali sa Mrakovice prema selu Vojskovi. Ubijeno je i rnjeno oko 20 neprijateljskih vojnika.

Na dan 11. septembra jedan vod 1. čete 2. bataljona oslobodio je 55 zatočenika, uglavnom mlađih i starijih žena iz Srema koje su kao zatočenici logora Jasenovac sakupljali ljetinu po pustim selima Knešpolja. Istog dana patrola 2. čete 2. bataljona oslobodila je još jednu grupu zatočenika kojom prilikom je zarobljeno 6 neprijateljskih vojnika.

Noću između 19. i 20. septembra jedan vod 2. čete 2. bataljona na čelu sa komandirum voda Dušanom Bašićem sačekao je u selu Komlencu (na drumu Dubica - Kostajnica) jedan kamion sa ustašama. Ubijeno je 12 ustaša.

U noći 16/17. septembra 2. četa 1. bataljona zarobila je u selu Brkićima kod Lješljana 22 žandara i zaplenila 22 karabina i 1200 metaka.

Na dan 18. septembra jedinice 1. bataljona vodile su borbu sa neprijateljem u šumi Karan. Zarobljena su 62 domobrana, među kojima dva oficira. Zaplenjeno je 55 pušaka, 4 puškomitrleza, 4000 metaka i druge spreme.³⁾

Ovo su samo delimični podaci iz sumarnog izveštaja 2. krajiškog odreda od 25 septembra 1942. godine.

Podatke o akcijama partizana Kozare registrovale su i neprijateljske upravno-političke vlasti (kotarske oblasti), žandarmerijske komande, kao i štabovi vojnih jedinica raspoređenih na terenu Kozare. Evo nekih od neprijateljskih izveštaja iz tog vremena.

— Kotarska oblast B. Novi izveštava da su partizani 12. 7. 1942. godine napali 7. domobransku satniju koja je išla u nasilno izviđanje u selo Poljanice. (K. 202-2 F. 24 Dok. 16/1).

— Oružnička postaja u B. Novom izveštava o manjim sukobima između partizana i Nijemaca 15. 8. 1942. godine u okolini Bosanskog Novog (K. 202-2 F. 24 dok. 45/1).

— Treća oružnička pukovnija javlja: na putu Pucari — B. Dubica 3. 10. 1942. partizani napali ustaše (K. 76 F. 4 dok. 11/23).

— Treća oružnička pukovnija sa br. 1547/42 izveštava: 17. i 18. 10. 1942. godine pri čišćenju u selu Moštanici vođene jake borbe sa partizanima (K. 87 F. 45 Dok. 2/3).

— Kotar B. Dubica sa br. 608 javlja: ustanici 3. 10. 1942. godine napali na radnu službu u selu Moštanici (K. 71 F. 5 dok. 57/9 i K. 87 F. 43 dok. 15).

— Kot. oblast Prijedor dostavlja spisak aktivnih partizana koji su na dan 31. 7. 1942. streljani po naređenju njemačke feldžandarmerije (K. 201 F. 8 dok. 40/2).

— Kotar Prijedor, 3. oružnička pukovnija u doglasnom izvješću javlja o borbama sa partizanima po selima u kotaru (K. 147 F. 3 dok. 41/1-6).⁴⁾

Valja imati na umu da su sve ove akcije koje su partizani Kozare izvodili posle smotre na Paležu, vođene pod izvanredno teškim okolnostima kada je područje Kozare bilo zaposednuto brojnim nemačko-ustaškim posadama. Pri tom je obaveštavanje o pokretima neprijateljskih jedinica bilo znatno otežano pošto su sela dubičkog sreza bila gotovo u celini pusta, a delimično i gradiškog, novskog i prijedorskog.

3) Izveštaj 2. kraj. odreda, Zbornik, tom 4, kn). 7, dok. 64.

4) Navedeni neprij. dokumenti nalaze se u arh. V. I. I. u Beogradu.

Üprkos tome što je neprijatelj preko Kozare prešao gustim streljačkim strojem i što je sa većeg područja sve njeno stanovništvo otpremio u logore, ipak je na čitavom području Kozare zadržao srazmerno velike vojne i policijske snage koje su imale zadatak da obezbede organizovanu pljačku kozarskih seljaka. Pored jakih vojnih garnizona po okolnim gradovima oko Kozare, u mnogim selima ostavljene su vojne posade jačine od jedne čete do 1-2 bataljona regularnih ustaških ili domobranskih jedinica, a na samoj Mrakovici stacioniran je jedan kompletan bataljon nemačke vojske. Po selima i važnijim raskrscima obnovljene su stare i uspostavljene nove žandarmerijske stanice, čak i na onim punktovima gde ih nije nikad bilo ni za vreme austrougarske vladavine i bivše jugoslovenske države. Iz izveštaja kotarske oblasti u Bosanskoj Dubici upućenog župskoj redarstvenoj oblasti u Novoj Gradišci pod brojem 43362 tajno, od 31. jula 1942. godine, vidi se da su na području dubičkog sreza uspostavljene žandarmerijske postaje u selima: Knežici, Jelovcu, Grbavcima, Maglajcima, Sreflijama, Drakseniću i Suvaji (za vreme Austrougarske bilo ih je u selima tri i jedna u samoj Dubici). Stara Jugoslavija zadržala je isti broj stanica i nije ih povećavala za čitavo vreme svog postojanja. Pošto su sva sela ovog rejona bila neposredno posle ofanzive potpuno pusta, zadatak ovako povećanog broja žandarmerijskih stanica nije mogao da bude obezbeđenje reda i poretka, već očigledno da pruži zaštitu organizovanoj pljački koja je tih dana intenzivno sprovedena na području Kozare.

Ponovno oživljavanje borbi na Kozari počelo je sve više da zabrinjava glavnu ustaško-domobransku komandu u Zagrebu, a posebno njene garnizone oko Kozare. To se najbolje vidi iz izveštaja banjalučkog gorskog zdruga od 9. septembra 1942. godine u kome se, pored ostalog, kaže:

»Poslije čišćenja glavne partizanske snage su uništene, ali njihov dio, tzv. njihova elita na čelu sa vođama, našla je načina da se sakrije i sada ponovo stupaju u akciju. Partizanske grupe koje su bile raspršene sada se ponovo organizuju i počinju sa napadajima. Ovo dokazuje da pitanje Kozare nije definitivno riješeno. Radi ovoga sigurnost u području Kozare i Prosare nije povoljna i radovi na prikupljanju žetve moraju se vršiti sa dovoljnim osiguranjima i obazrivo. Da bi se stanje popravilo, potrebno bi bilo: ili povesti akciju čišćenja sa najmanje 4-5 bojni, ili *sve stanovništvo iz ovog područja ukloniti u logore i tako onemogućiti partizanima prehranu, dobivanje izveštaja o kretanju vojske itd.*« (podvukao M.P.) Za čišćenje nedostaju potrebne snage, pa ostaje da se stanovništvo ukloni i na taj način oteža akcija partizanima.«⁵⁾

Posle ovakvog rezonovanja ovog visokog ustaškog vojnog funkcionera nije moglo da bude više nikakvih iluzija o planskom uništenju stanovništva Kozare. Druge dileme tu nije bilo.

Okružno partijsko savetovanje pri Štabu 2. bataljona

Ništa manje važan događaj u životu Odreda od smotre na Paležu bilo je okružno partijsko savetovanje koje je održano 21. i 22. septembra 1942. godine u Jelovom jarku, iznad sela Maglajaca, pri štabu 2. bataljona. O ovom savetovanju sačuvane su stenografske beleške koje je vodio Nikica Pavlić, rukovodilac propagandnog odjela Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu. Original zapisnika čuva se i danas u Arhivu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Toje, bez sumnje, najznačajniji partijski dokumenat Kozare i Bosanske krajine iz vremena rata.

Prisutno na savetovanju bilo je 55 delegata sa terena i iz četa i bataljona Odreda. Cilj ovog značajnog skupa komunista Kozare bio je da se da kritički

5) Arhiv V. I. I. K. 87, br. 1/45-2.

osvrtna ustaško-nemačku ofanzivu, kako bi se analizom grešaka naših štabova i pojedinaca izvukle odgovarajuće pouke za budućnost. S te strane, savetovanje je bilo veoma uspešno. U svojim diskusijama mnogi delegati (njih 33, koliko ih je uzelo učešća u diskusiji) dali su značajan doprinos u osvetljavanju minulih događaja čiji su tragovi bili sasvim sveži, a posledice veoma teške i vidljive. Ovaj događaj, kao malo koji iz života i rada Odreda, dao je podstreka četama i bataljonima za još veću aktivnost u borbi sa neprijateljem.

*Ponovni napad na Kozaru i
proboj prema Grmeču*

Sve intenzivnija aktivnost 2. krajiškog odreda primorala je nemačko-ustaško komandovanje da već početkom septembra pomišlja na ponovno »čišćenje« Kozare. To se vidi iz brojnih sačuvanih neprijateljskih dokumenata, kakav je i pomenuti izveštaj banjalučkog gorskog združenja kojeg smo napred citirali. Do ponovnog napada došlo je 19. oktobra 1942. godine. Ovog puta u napadu su uzele učešća:

a) nemačke jedinice:

Drugi bataljon 721. puka (bez jedne čete)
Treći bataljon 721. puka, sa 2, 11. i 12. četom
Treći bataljon 741. puka
Druga, treća i četvrta baterija 661. art. diviziona
Pionirska četa 714. divizije
Delovi 741. dopunske kompanije (2 pomoćne radio-skupine i 2 skupine za postavljanje telefona).
Štab Dinaf 713, delovi motorizovane kolone 741. i 713. mot. kolona.
Bataljon vazduhoplovnih snaga iz Badena, pojačan sa 1. bat. 5. brdske domobranske brigade.
Troja ambulanta kola

b) ustaško-domobranske jedinice:

Četvrti bataljon 3. brdske brigade,
Drugi bataljon 5. pješadijskog puka, sa 7. i 18. četom
Komanda pozadinskog područja sa 5. i 6. četom
Prvi bataljon 5. pješadijskog puka sa 18. i 22. četom
Prvi bataljon 10. pješadijskog puka
Ustaški bataljon »Devčić«
Prva i treća četa 11. peš. puka
Druga baterija art. divizionu IV
Treća baterija art. divizionu II
Zaprežni odjel⁶
Primivši obaveštenje o pokretu neprijateljskih jedinica. Štab 2. krajiškog odreda, kako je to već ranije nagovestio, odlučio je da se sa 2, 3. i 4. bataljonom probije u Grmeč na odseku između Kozarca i Prijedora i to pravcem: Maslin bair — Orlovača — selo Čela — selo Rakelići — reka Sana — St. Majdan. Ovim bataljonima izdato je naređenje da sa prvim mrakom budu skoncentrisani u reonu Maslin baira. Prvom bataljonu koji se nalazio na Karanu, dato je naređenje da pokret prema Grmeču izvrši pravcem: Karan — selo Suvaca — selo Rujiška u Podgrmeču. Mesto forsiranja Sane prepušteno je izboru Štaba 1. bataljona.

6) Dokumentat u arhivu V. I. 1. br. reg. 5/1 K. 868.

U noći između 20. i 21. oktobra Drugi, Treći i Četvrti bataljon u jednom naletu probili su neprijateljski streljački stroj na drumu Kozarac — Prijedor i do zore prikupili se u selu Čela na domak samog Prijedora. Prešavši u toku dana 21. oktobra reku Sanu, bataljoni su se tokom sledeće noći probili kroz odbranbenu liniju neprijatelja Stari Majdan — Sanski Most i stigli na slobodnu teritoriju Podgrmeča.

Dan kasnije uspešan proboj prema Grmeču izvršio je i Prvi bataljon pod komandom žarka Zgonjanina pravcem koji mu je naredjenjem Štaba sada već 5. krajiške brigade bio određen. Svi bataljoni su se sada po prvi put posle smotre na Paležu našli na okupu, odakle će uskoro krenuti na oslobođenje Bihaća. Do pokreta prema Bihaću Brigada je imala sledeći razmeštaj:

Štab Brigade — selo Mala Rujiška (Stupari - Kapetanovići)

Štab Brigade — selo Mala Rujiška

Prvi bataljon — selo V. Rujiška - Vejnovići

Drugi bataljon — selo Mala Rujiška - Drljače

Treći bataljon — s. Mala Rujiška - Rajlići

Četvrti bataljon — s. Mala Rujiška - Drljače.⁷⁾

Za vreme dok je 5. brigada bila u pokretu prema Grmeču, 2. četa 8. ustaške bojne »Devčić« pod komandom ustaškog poručnika Batinića izvršila je pokolj nezaštićenog stanovništva u selu Palančistu i Gornjem Jelovcu, nedaleko od Prijedora.⁸⁾ Tom prilikom ubijeno je mnogo lica, među ko/ina 181 dijete.

7) Arhiv V. 1. I. K. 44/7-2, 160.

8) Arhiv V. 1. I. 4-63, 76.